

AZ OLVASÓ- ÉS DOKUMENTUMFORGALOM TRENDJEI A SZAKKÖNYVTÁRAKBAN (1970–1978), KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELYI JELLEGŰ SZAKKÖNYVTÁRAKRA

N. Nagy Katalin

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ

Fogarassy Miklós *Állományalakulási trendek a felső-
oktatási és szakkönyvtárakban* c. összefoglalásához kap-
csolódom, amikor az 1970., 1974. és 1978. évi teljes
szakkönyvtári statisztikai adatszolgáltatásra támaszkodva
a kiemelt és a helyi jellegű szakkönyvtárak forgalmi
adataiban keresem a változás trendjeit, néhány esetben a
trendeket befolyásoló tényezők alapvető rugóit, meg-
különböztetett figyelmet fordítva a helyi jellegű szak-
könyvtárakra.

Bár berzenkedem az ismétlésektől, későbbi közlen-
dőim miatt mégis szükségesnek érzem, hogy e két
kategóriába sorolt könyvtárak személyi ellátottságát,
állományi és gyarapodási helyzetét újból bemutassam,
ugyanis a könyvtárhasználati és forgalmi adatok szoros
összefüggésben állnak ezekkel a mutatókkal. Az alább
következő táblázat igen szemléletesen vetíti elénk, hogy
a két kategóriában a foglalkoztatott könyvtári dolgozók
száma mennyire eltérő feltételeket teremt az állomány-
alakulás és könyvtárhasználat trendjeihez:

Az e dolgozatban közölt adatok és az őket szemlél-
tető grafikonok a kilencéves tárgyidőszakban jelentős
fejlődésről, a helyi könyvtárak esetében egy sor ugrás-
szerű emelkedésről fognak majd tanúskodni. S bár
rétegvizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy a változás
(jelen esetben a nagyarányú állomány- és forgalomnöve-
kedés) pontos és meghatározó okai kimutathatók le-
gyenek, néhány következtetést általánosságban is le-
vonhatunk belőlük.

Miután az általam elemzett forgalmi adatok esetében
is (akárcsak Fogarassynál), a helyi könyvtárak azok,
amelyeknek vonalai dinamikusabban törnek a magasba, a
továbbiakban velük kapcsolatban kísérlek meg néhány
általában is érvényes mozgató okot jelezni, már csak
azért is, mert az egységes szakkönyvtári rendszeren belül
ezek a könyvtárak olyanok, mint a rejtett bibliográfiák:
*a legspecifikusabb irodalmat gyűjtik, létüket azonban
egyenként, külön-külön kell feltárni és értékelni.*

A helyi könyvtárak állománygyarapítási trendjeinek

	Könyvtárak száma		Főfoglalkozású könyvtári dolgozók száma		Gyarapításra fordított összeg (millió Ft)		Állományegységek száma (millió)	
	1970	1978	1970	1978	1970	1978	1970	1978
KK	94	120	1994	3031	67,0	155,6	17,7	21,0
HK	511	841	1121	1602	119,5	253,9	10,7	30,5

(A táblázatokban a könyvtárak jelölésére KK: kiemelt szakkönyvtár, és HK: helyi szakkönyvtár rövidítéseket használok.)

alakulását Fogarassy elmarasztalóan kommentálja. Meglehető: az állományok decentralizáltsága szempontjából igaza van, bár a forgalom növekedésének trendjei többekévé általában is megingatják állításai helytállóságát. Hogy igazságosak legyünk ehhez a könyvtártípushoz, el kell gondolkodnunk feladatain és működési körülményein.

A helyi könyvtárak állományi és forgalmi adatainak megítélésénél el kell fogadni egy lényeges különbséget, amely megkülönbözteti őket az országos feladatkörű szakkönyvtárak azonos adataitól, nevezetesen azt, hogy mindig fenntartójuk konkrét szükséglete szerint, aktuális, napirenden levő, „ma megoldandó” feladatokhoz szerzik be és forgalmazzák a dokumentumok legváltozatosabb típusait. Termékek előállításához, meghatározott technológiákhoz, előkészületben levő vagy már folyó kutatásokhoz szolgáltatnak információkat.

És amiben mindenek fölött döntő a két kategória közötti különbség: *a helyi könyvtárak olyan környezetben működnek, ahol tényleges anyagi és szellemi termékek jönnek létre.* A termelés és kutatás szükséglete parancsolja, hogy mikor, mit és milyen gyorsan kell szolgáltatni. Az „itt és most” elve működteti őket. Ahogy egy gyár, üzem, vagy kutatóintézet termékszerkezetet, kutatási témát stb. vált, vele együtt változik meg a könyvtára is, alapvetően érintve a gyűjtőkör jellemzőit.

Ezekben a körülményekben pontosan fellelhetők a helyi könyvtárak működési adatainak dinamizmusai.

A kiemelt országos feladatkörű szakkönyvtárak viszont, bár végső soron ugyanazt a célt szolgálják, mint a helyiek, gyűjtőkörüket nem a napi igények szerint változtatják, hanem a technika és a tudomány világszínvonalát próbálják meg benne reprezentálni. Más kérdés, hogy feladataik nagyságrendjéhez és funkcióikhoz képest állománygyarapítási kereteik a legtöbbször nem elegendők.

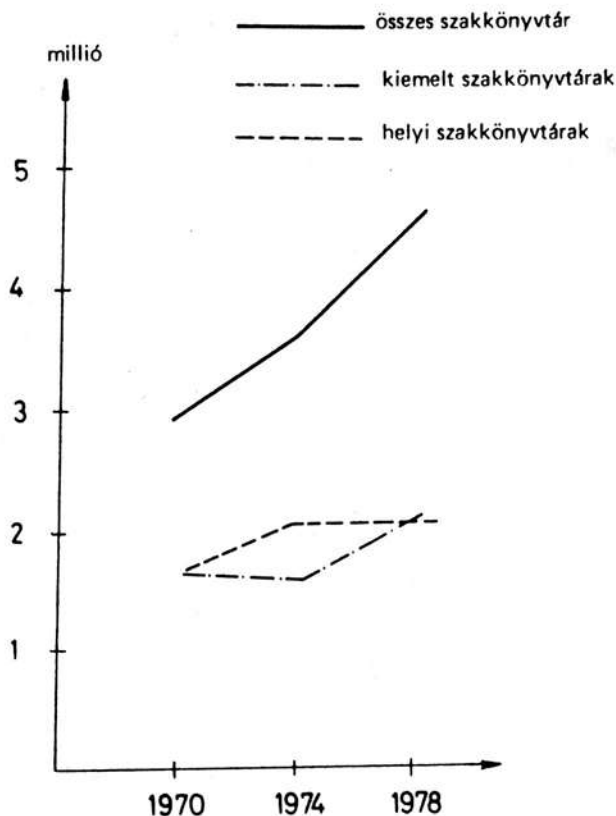
Olvasók és könyvtárlátogatók trendje

„Az összes szakkönyvtárban a beiratkozott olvasók (használók) száma az 1970. évi 236 ezerről 1974-ben 349 ezerre (az 1970. évi 146,9%-ára), 1978-ban 397 ezerre (az 1970. évi 168,5%-ára) növekedett. Ebből a kiemelt kategória 45,2, 36,0 és 44,0%-kal részesedett. Ez azt mutatja, hogy a helyi jellegű szakkönyvtárak használóinak száma az első intervallumban jelentősen felszokott, a másodikban pedig stagnálni kezdett. A kiemelt könyvtárakban a beiratkozott olvasók száma előbb csak lassan nőtt, majd a második intervallumban számottevően kezdett emelkedni. E teljesítmény értékét növeli, hogy a 70-es évek második felében – egy-két kivételtől eltekintve – ebben a kategóriában nem volt jelentősebb olvasói férőhelyszám növekedés.[1]”

Az olvasók száma részletezve a következőképpen alakult:

	1970	1974	1978
KK	106 768	124 410	175 010
HK	129 176	222 141	222 252
Összesen	235 944	346 551	397 262

A helyi könyvtárak olvasói számának alakulásában ugyancsak van speciális megítélési szempont, nevezetesen a nyilvánosság korlátozott jellege. Mielőtt e jellemző könyvtárhasználati sajátosságokra rátérnénk, hadd közöljem a könyvtárlátogatók számát is (1. ábra):

1. ábra Könyvtárlátogatók számának alakulása

	1970	1974	1978
KK	1 542 678	1 635 413	2 043 179
HK	1 156 873	1 952 466	2 003 321
Összesen	2 699 551	3 587 879	4 046 500

Az olvasók számának alakulását szemléltető statisztikai adatok szerint a helyi könyvtárak olvasóinak száma 1970–1974 között meredeken felszokik, 1974 és 1978 között pedig úgy tűnik, hogy stagnál. Itt szeretnék ismételtelen arra utalni, hogy a helyi könyvtárak nem függetlenek sem a népgazdaság, sem a vállalat (intézet)

napi helyzetétől. Vállalati, intézeti szükségletet elégítenek ki, korlátozottan nyilvánosak, olvasóik potenciálisan a vállalat, intézet dolgozói, s ez a dolgozói létszám egy kötött munkaerőgazdálkodás függvényében adódik. Olvasóik számának emelésével elérhetnek ugyan egy optimális nagyságrendet, de ha a könyvtár kifejezetten szakmai, vagy tudományos jellegű, ez a nagyságrend a legkvalifikáltabb műszaki, illetve alkalmazott tudományi dolgozók létszámára redukálódik, amely mint tudjuk, a vállalati, intézményi létszámnak csak töredéke. A helyi könyvtáraknak olvasóik létszámának emelésére így csak igen korlátozott lehetőségük van.

Nagyjából ez az oka annak, hogy a 1. ábrán is stagnáló állapotot figyelhetünk meg. Összességében a könyvtárlátogatások alakulásából a következőket szögezhetjük le: „A könyvtárlátogatások száma országosan az 1970. évi 2 millió 700 ezerről startolva 1978-ban némileg meghaladta a 4 milliót (ez majdnem 50%-os növekedés). Belőle a kiemelt könyvtárak a látogatások 57,0, 45,9 és 50,4%-át fogadták. Itt a kiemelt kategória részesedésében hasonló fejlődés ment végbe, mint amilyent a beiratkozott olvasók vonatkozásában konstatálhattunk”.

A kölcsönzött és a helyben használt dokumentumok forgalmának alakulása

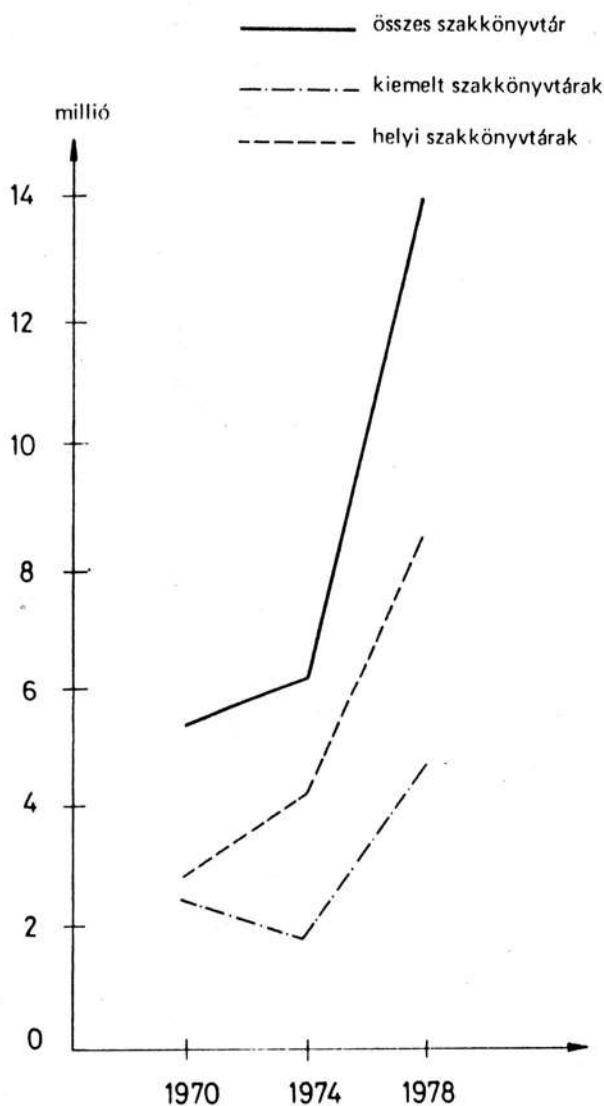
A fent szemléltetett viszonylagos stagnáló állapot nem jellemző a dokumentumforgalomra. „A kölcsönzött és a helyben használt állomány az 1970. évi 5 millió 237 ezer egységről 1974-ig 6 millió 79 ezer egységre, 1978-ig 13 millió 96 ezer egységre ugrott. Noha ez alatt az idő alatt a központi könyvtárak is majdnem 90%-kal növelték állományforgalmukat, részesedésük az összforgalmon belül előbb erőteljesen csökkent, majd csak mérsékelten kezdett emelkedni (47,1, 32,1 és 35,7%)”.

A kölcsönzött és helyben használt dokumentumok száma konkrétan a következők szerint alakult:

	1970	1974	1978
KK	2 469 313	1 957 660	4 676 994
HK	2 768 236	4 121 827	8 419 866
Összesen	5 237 549	6 079 487	13 096 860

A 2. ábra igen meggyőzően mutatja az érvényesült trendeket.

Elmondhatjuk tehát: a helyi könyvtárak fejlődése a vizsgált időszakban a forgalmat illetően töretlen, felfelé ívelő. Viszonylag stagnáló olvasótáboruk egyre több és igen változatos típusú dokumentumot igényelt és hasznosított munkájában.

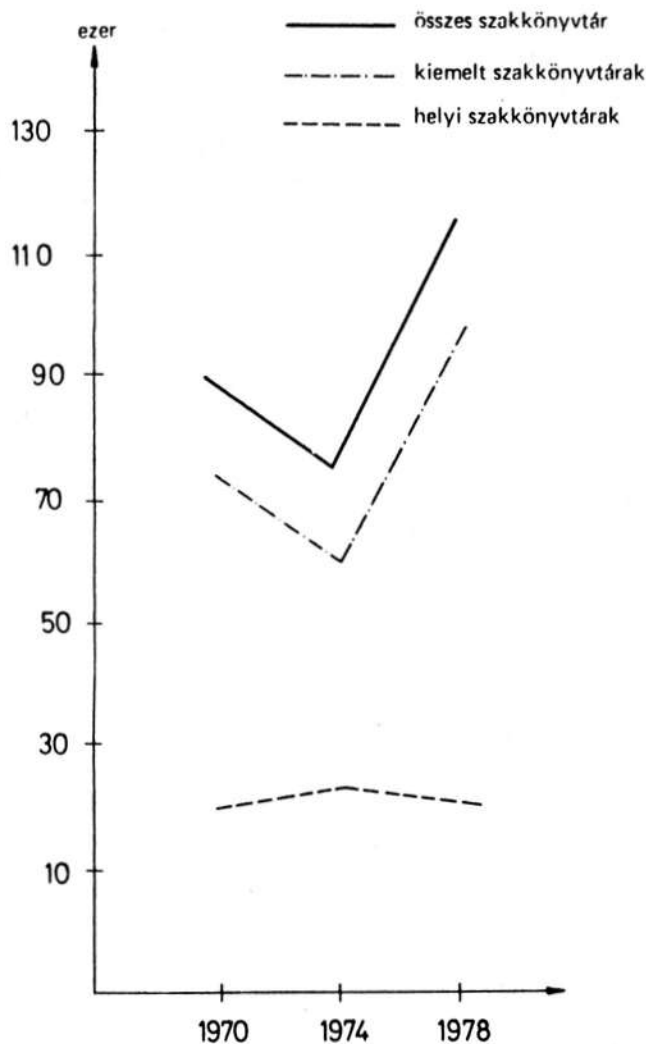
2. ábra Kölcsönzött és helyben használt dokumentumok száma

A könyvtárközi kölcsönzés alakulása

Amivel valamelyest mérhető a könyvtárak közötti kommunikáció, az a *könyvtárközi kölcsönzés*. A rá vonatkozó mutatók – a lehetőségekhez mérten – azonban alacsonyak, függetlenül attól, hogy a kiemelt vagy a helyi könyvtárakat szemléljük-e.

A küldött dokumentumok számadatai és grafikonja (3. ábra):

	1970	1974	1978
KK	70 307	55 959	95 771
HK	18 735	21 669	19 510
Összesen	89 042	77 628	115 281

3. ábra Könyvtári kölcsönzés
(küldött dokumentumok)

A külföldre küldött dokumentumok számadatai:

	1970	1974	1978
KK	3 808	3 323	2 841
HK	144	1 453	1 218
Összesen	3 952	4 776	4 059

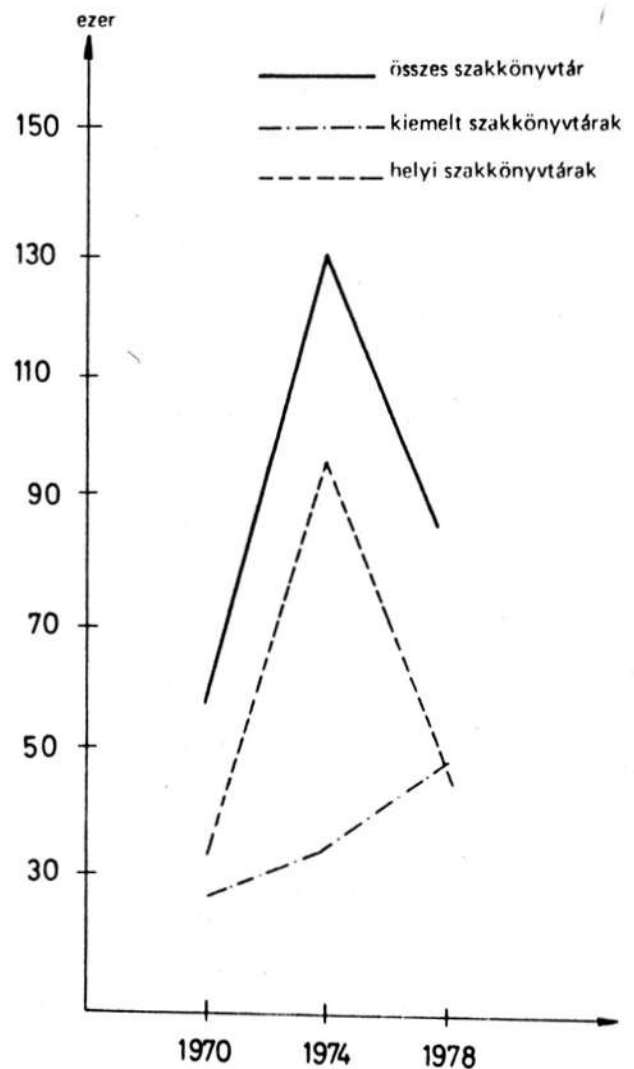
A kapott dokumentumok számadatai és grafikonja
(4. ábra):

	1970	1974	1978
KK	26 372	33 344	40 834
HK	32 734	98 839	47 901
Összesen	59 106	132 183	88 735

A külföldről kapott dokumentumok számadatai:

	1970	1974	1978
KK	12 029	14 579	16 261
HK	2 587	3 486	4 526
Összesen	14 616	18 065	20 787

A 3–4. grafikonokat szemlélve, időnként emelkedő, időnként lezuhanó vonalakat látunk. A könyvtári szolgáltatások területén a könyvtárközi kölcsönzés volt a legtöbb törést szenvedő terület. Ha megnézzük a küldött (3. ábra) és a kapott dokumentumok (4. ábra) grafikonjának helyi könyvtárakat reprezentáló vonalát, 1974–1978 között mindkét vonatkozásban visszaesést látunk. E vonalak süllyedését részint az okozta, hogy a

4. ábra Könyvtárközi kölcsönzés
(kapott dokumentumok)

helyi könyvtárak állománya időközben megerősödött, illetve a könyvtárközi kölcsönzésben a jelzett időszakban a kiemelt könyvtárak különböző korlátozásokat (területi, dokumentumtípus) vezettek be, részint pedig az, hogy a helyi könyvtárak állományáról mind nehezebb értesülést szerezni a könyvtári katalógusok, új szerzeményi jegyzékek útján. A kiemelt könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési forgalmában, amely emelkedő tendenciájú, igen erőteljes a saját kategórián belül maradás.

Nemzetközi kiadványcsere

A nemzetközi kiadványcsere ugyan nem a dokumentumforgalomhoz tartozik, hanem állománygyarapítási tevékenység, nagyságrendjének alakulása és a könyvtárközi kapcsolatrendszerben játszott fontos szerepe miatt azonban érdemes róla szót ejteni.

A cserepartnerek számának alakulása:

	1970	1974	1978
KK	15 651	18 209	20 521
HK	9 291	16 278	10 815
Összesen	24 942	34 487	31 336

A nemzetközi kiadványcsere keretében küldött dokumentumok száma:

	1970	1974	1978
KK	81 487	123 903	206 079
HK	46 917	260 902	351 189
Összesen	128 404	384 805	557 268

A nemzetközi kiadványcsere keretében kapott dokumentumok száma:

	1970	1974	1978
KK	86 144	93 301	130 831
HK	16 215	544 644	524 973
Összesen	102 359	637 945	655 804

Összességükben mind az állománygyarapítási, mind a kölcsönzési trendekre az a jellemző, hogy 1970-től a helyi könyvtárak mutatói 1978-ig meredeken törnek előre. Ez jellemző a nemzetközi kiadványcserére is. A cserekapcsolatokban megközelítik, a küldött és a kapott dokumentumok számát illetően pedig messze megelőzik a kiemelt szakkönyvtárakat. A gyarapodási és a forgalmi

trendek alakulását általában is, a helyi könyvtárakéit azonban különösen erősséggel befolyásolta az 1968-ban életbe lépett gazdaságirányítási reform.

Nem nehéz visszaemlékezni arra, hogy az intézetek, vállalatok számára biztosított nagyobb önállóság milyen viharosan nyilvánult meg a külföldi iparral, tudománnyal való kapcsolatteremtésben és a külkereskedelemben, a piacon való jelenlét fokozódásában. Hatványozottan jelentkezik az információújítás iránti igény és a hazai eredmények, termékek szétsugárzásának szándéka nemcsak bel-, hanem külföldre is. Felgyorsul az intézményi propaganda-kiadványok, prospektusok, bulletinok készítése, fogadása és a kapcsolat kialakítások szándéka.

A kiemelt szakkönyvtárak esetében a nemzetközi kiadványcsere számadatainak és grafikonjainak alakulásai mérsékeltebb, de egyenletesebb fejlődésről tanúskodnak. 1970-hez képest 1978-ig cserepartnereik számát 31%-kal, a küldött dokumentumok számát 52%-kal, a kapottakét 50%-kal emelték. A helyi könyvtárak a vizsgált időintervallumban cserekapcsolataikat 16%-kal emelték, hétszer annyi dokumentumot küldtek ki 1978-ban, mint 1970-ben, és három- és félszer annyit kaptak. Mindkét könyvtártípusnál romlottak a cserearányok, vagyis több dokumentumot küldtek ki, mint amennyit kaptak.

Néhány következtetés

„A szakkönyvtárügy az elmúlt évtizedben meglehetősen koordinálatlanul és ellenőrizetlenül fejlődött. Hitek és tévhitek akadályozták szerves beintegrálódását a szakirodalmi információs rendszerbe, ahol bázisszerepet kellene játszania. Ám ehhez a méltányos befogadáson és „megszüntette megőrzésen” kívül arra is szükség lett volna, hogy miként pl. a tanácsi és szakszervezeti könyvtárügyben, plauzibilis és rugalmas információs helyi modellek készüljenek a különféle intézmények, vállalatok és üzemek információellátásának korszerű megoldásához. Ez azonban mindmáig késik: sem az OSZIR, sem a szakkönyvtárügy olykor mesterségesen meg- és szétkülönböztetett koordinációs-módszertani egységei nem jutottak el az átfogó, bár ezen belül fokozatos rendezéshez szükséges készülség stádiumába.”

A trendeknek a helyi könyvtárak nézőpontjából való interpretálásával nem volt szándékomban a két könyvtártípus szembeállítását, sem pedig a fontossági sorrend felállítását köztük. A jelen többoldalú feltárása a hatékonyabb szolgáltatási módszerek kialakításának lehetőségeit hordja magában. Sajnos, még ma is sokakat zavar a helyi szakkönyvtárak „gazdagsága”, egyre gyarapodó

anyagi ellátottsága. Az egymásra mutogatás helyett időszerűbb feladat, hogy mindkét könyvtártípus számára következetesebben keressük azokat a megoldásokat, együttműködési módokat, amelyek a helyi könyvtárak gazdagságát, a nemzeti dokumentumvagyron szerves és intenzíven használt részévé teszik.

Irodalom

1. Az idézőjeles részek Futala Tibor: A szakirodalmi információellátás c. kéziratot dolgozatából valók.
2. Művelődési Minisztérium: Statisztikai tájékoztató a tudományos és szakkönyvtárakról, 1970.
3. Kulturális Minisztérium: Statisztikai tájékoztató a tudományos és szakkönyvtárakról, 1974.
4. Kulturális Minisztérium: Statisztikai tájékoztató a szakkönyvtárakról, 1978.

N. NAGY Katalin: Az olvasó- és dokumentumforgalom trendjei a szakkönyvtárakban (1970–1978), különös tekintettel a helyi jellegű szakkönyvtárakra

A cikk az 1970., 1974. és 1978. évi statisztikai adatszolgáltatás alapján értékeli a kiemelt (országos hatókörű) és a helyi szakkönyvtárak olvasólétszámának, dokumentumforgalmának és nemzetközi kiadványcseréjének alakulását. A kapott adatokból – mindenekelőtt a könyvtárközi kölcsönzés adataiból – az a következtetés vonható le, hogy a kiemelt és helyi szakkönyvtáraknak a jövőben jobban kell kooperálniuk, „tudniuk egymásról”.

* * *

Mrs. N. NAGY, K.: Changes in the number of users and in the use of documents in special libraries (1970–1978), with special regard to the local organizations

Based upon statistical data of 1970, 1974 and 1978 the following parameters of special libraries are evalu-

ated: the number of users, the demand for documents and the international exchange of publications. The data – mainly the figures on interlending – indicate that local special libraries and those functioning at the national level should take more actions to improve cooperation and the "awareness of each other".

* * *

Н. НАДЬ, К.: Тенденции формирования круга читателей и потока документов в технических библиотеках и особенно в местных технических библиотеках (1970—1978гг)

В статье на основании статистических данных 1970, 1974 и 1978 годов оцениваются посещаемость, поток документов и международной книжный обмен в больших (государственного значения) и местных технических библиотеках. На основании полученных данных, прежде всего данных межбиблиотечного обмена, может быть сделан вывод о том, что и большим и местным библиотекам в будущем нужно лучше кооперироваться, быть лучше информированными друг о друге.

* * *

Frau N. NAGY, K.: Die Trends des Leser- und Dokumentenverkehrs in den Fachbibliotheken (1970–1978), mit besonderer Rücksicht auf die lokalen Fachbibliotheken

Verfasserin bewertet die Entwicklung der Leserszahl, des Dokumentenverkehrs und des internationalen Dokumentenaustausches der besonders bedeutenden (nationale Befugnisse erfüllenden) und der lokalen Fachbibliotheken aufgrund der statistischen Datenmitteilungen aus den Jahren 1970, 1974 und 1978. Aus den Daten – vornehmlich aus den Angaben über den Ausleihverkehr zwischen den Bibliotheken – ist vor allem der Schluss zu ziehen, dass die Grossbibliotheken mit nationalen Befugnissen und die lokalen Fachbibliotheken zukünftig besser kooperieren und mehr voneinander wissen sollen.

